

doi: 10.30497/rc.2025.247020.2065

Received: 2024/09/17

Accepted: 2025/02/14

Jurisprudential-legal analysis of the behavior of parents of bloggers' children

Masoumeh Shahriari
kobra Poorabdollah

Abstract

Today, the World Wide Web has created a new space in human life, which is referred to as the second web space or cyberspace. Some people see it as a hobby and others as a means of generating income. With the expansion of the Internet and the formation of numerous global social networks and the expansion of income generation and competition among bloggers, many ideas for attracting an audience have become repetitive; therefore, the age of influencers has become younger and younger, and the phenomenon of virtual child labor has emerged. Child bloggers attract an audience by sharing pictures and videos of their children, and then by advertising the necessary equipment for children and earning high incomes. The outbreak of Corona and the online nature of schools have had a great impact on the duration and age of use of this tool, and in this regard, the harms and opportunities that cyberspace has created have become much more serious and more considerate than in the past. This method has become one of the popular blogging methods, the expansion of which requires the necessity of jurisprudential and legal examination. The present study, using an analytical-descriptive method and collecting information through the library, has analyzed the jurisprudential-legal behavior of blogger mothers. The findings indicate that the behavior of parents of blogger children is contrary to Islamic and legal teachings such as the rule of non-harm, the obligation of Islamic upbringing of children, the obligation of educating children, the obligation of preserving privacy, and the prohibition of child labor; therefore, the establishment of protective laws for such children is among the necessities whose gaps in the existing laws are obvious.

Keywords: Islamic education, privacy, Blogger child, Working children, Instagram mothers.

Shahriari :Ph.D student of Jurisprudence and Islamic Law, Imam Sadiq University, Tehran, I.R.Iran (Corresponding author).

masoumeh.shahriari@yahoo.com

0000-0001-7823-6273

Assistant Professor of Jurisprudence and Law, Imam Sadiq University (AS), Department of Islamic Jurisprudence and Law, and Vice-Chancellor of University Education, Tehran, I.R.Iran.

poorabdollah@isu.ac.ir

0009-0001-6815-8854

تحلیل فقهی - حقوقی رفتار والدین کودک بلاگرها

معصومه شهریاری*

کبری پور عبدالله**

چکیده

امروزه شبکه جهانی اینترنت فضای جدیدی در زندگی انسان‌ها ایجاد کرده است که از آن به‌عنوان فضای وب دوم یا فضای مجازی یاد می‌کنند، در این میان برخی از افراد به چشم یک سرگرمی و برخی دیگر به‌عنوان وسیله درآمدزایی بدان می‌نگرند. با گسترش اینترنت و شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی متعدد جهانی و گسترش درآمدزایی و فضای رقابتی در میان بلاگرها بسیاری از ایده‌های جذب مخاطب تکراری شد؛ از این‌رو سن اینفلوئنسرها هر روز کوچک‌تر شده و پدیده کودکان کار مجازی شکل گرفت. کودکان بلاگرها با اشتراک تصاویر و فیلم‌هایی از فرزندان خود به جذب مخاطب و سپس با تبلیغ لوازم موردنیاز کودکان و درآمد بالا می‌رسند. شیوع کرونا و برخط شدن مدارس، تأثیر زیادی بر مدت‌زمان و سن استفاده از این ابزار گذاشت و از این نظر، آسیب‌ها و فرصت‌هایی که فضای مجازی ایجاد کرد بسیار جدی‌تر و قابل‌تأمل‌تر از گذشته شد. این روش یکی از طرق بلاگری مرسوم شده است که گسترش آن ضرورت بررسی فقهی - حقوقی را می‌طلبد. پژوهش حاضر با روش تحلیلی - توصیفی و با جمع‌آوری اطلاعات از طریق کتابخانه به تحلیل فقهی - حقوقی رفتار مادران بلاگر پرداخته است. یافته‌ها حاکی از آن است که رفتار والدین کودک بلاگرها با آموزه‌های اسلامی و قانونی هم‌چون، قاعده لاضرر، وجوب تربیت اسلامی اطفال، وجوب تعلیم کودکان، وجوب حفظ حریم خصوصی و منع از کار کودک مغایرت دارد؛ از این‌رو وضع قوانین حمایتی برای چنین کودکان ازجمله ضروریاتی است که خلأ آن در قوانین موضوعه آشکار است.

واژگان کلیدی: تعلیم و تربیت اسلامی، حریم خصوصی، کودک بلاگر، کودکان کار، مادران اینستاگرامی.

* دانشجوی دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول).

masoumeh.shahriari@yahoo.com

** استادیار رشته فقه و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، گروه فقه و حقوق اسلامی و معاونت آموزشی دانشگاه، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

poorabdollah@isu.ac.ir

مقدمه

گسترش اینترنت به خلق محیط‌های جدیدی منجر شده که نیازمند ایجاد نظریه‌های روان‌شناسی، روان‌شناختی و ارتباطی جدید است (سولر، ۱۳۸۱). این فضا علاوه بر آثار مثبت و فواید، زمینه‌های بروز آسیب‌ها و مسائلی را فراهم آورده است (امانی کلاریجانی، ۱۳۹۶؛ پاک‌نهاد، ۱۳۹۵). با پیشرفت فناوری و تغییر در سبک زندگی مردم، فضای مجازی به حقیقتی مبدل گشته است و افراد با اهداف مختلف در اشتراک‌گذاری تصاویر زندگی خود وارد عرصه رقابت شده‌اند. ازجایی که کودکی حوزه‌ای بسیار متنوع، پرتبلیغ و پردرآمد است، برخی افراد از این حوزه برای دستیابی به اهداف اقتصادی و یا شهرت و گسترش تبلیغات استفاده کرده‌اند. امروز برخی مادران در فضای اینستاگرام وارد رقابتی نفس‌گیر شده‌اند، کودکان خود را به شیوه‌های مختلف در معرض دید دنبال‌کنندگان خود قرار می‌دهند و این کودکان معصوم نیز بدون اطلاع از عواقب کارشان، مطیع والدین خود هستند. امروزه فضای مجازی مملو از مادران بلاگری است که از قبل از تولد کودک خود در فضای اینستاگرام و سایر رسانه‌های اجتماعی صفحاتی ساخته‌اند و تصاویر و ویدئوهایی که در انواع و اقسام جشن‌هایی مانند: تعیین جنسیت، سیسمونی، زایمان، دهرزگی، چهل‌روزگی و دندونی و... تهیه کرده‌اند را در این فضا منتشر می‌کنند، عموماً این کار پس از مدتی به فخرفروشی تبدیل شده و زیبایی و خوش‌پوشی و شیرین‌زبانی کودک موجب افتخار بیشتر والدین می‌شود. این رقابت جدی وارد عرصه زندگی عمومی مردم نیز شده است و افرادی که بدان به‌عنوان یک شغل و یا درآمدزایی استفاده نمی‌کنند نیز بدون در نظر گرفتن تبعات و عواقب کار، اقدام به ایجاد صفحات شخصی نموده‌اند.

مادران بلاگر، به‌نوعی خودشان را مالکِ فرزندشان می‌دانند. باور بسیاری از آنان این است که فضای مجازی، سبب رشد خلاقیت فرزندشان می‌شود و در حال سرمایه‌گذاری روی استعداد و آینده کودک هستند (مانند کودکان ورزشکار) و می‌تواند با افزایش درآمد، اسباب پیشرفت آن‌ها را در آینده فراهم کند؛ شرایط سرگرم‌شدن و مطرح‌شدن در اجتماع و زندگی لذت‌بخش را برای کودکان مساعد می‌کند. در این میان، والدین کمی آگاه به خطرهای فضای مجازی برای فرزندشان هستند. بعضی از

والدین برای دفاع از خود، کارشان را با کودکان بازیگر در عرصه تئاتر و سینما قیاس می‌کنند؛ لکن باید توجه داشت بازیگری یک هنر و نوعی کارآفرینی محسوب شده و هدف آمادگی بیشتر آنان برای ورود به دنیای کسب‌وکار است (صادقی آرانی و نادری یگانه، ۱۴۰۲). کودکان نیز در عرصه تئاتر و سینما تحت حمایت قوانین کار قرار می‌گیرند؛ لذا سوءاستفاده از آنان کمتر اتفاق می‌افتد. باید توجه داشت ممکن است استفاده مناسب و به‌جا از این فضا در برخی از موارد به رشد و تعالی شخصیت کودک بی‌انجامد؛ اما در جامعه کنونی معمولاً چنین اتفاقی به‌ندرت اتفاق می‌افتد؛ تاجایی‌که گاهی والدین با ساعت‌ها آموزش برای انجام کارهای مخصوصی فرزندان خود را به‌کارگرفته تا با انجام حرکتی نمادین به جذب مخاطب پردازند که در این‌صورت فرزندان به کودکان کار نوین تبدیل می‌شوند. والدین در فضای مجازی به‌جای اینکه کودک را عنصر و فرد در نظر بگیرند، به‌عنوان یک ابزار از او استفاده می‌کنند که این مسئله تبعات جبران‌ناپذیری خواهد داشت. فارغ از آسیب‌هایی که این افراد بر جامعه وارد می‌کنند خود نیز دچار انزوای اجتماعی شده و بیشتر زمان خود را صرف به نمایش گذاشتن زندگی در فضای مجازی نموده و میزان رضایت از زندگی آنان نیز کاهش می‌یابد.

۱. چهارچوب نظری

۱-۱. کودک کار

صندوق کودکان ملل متحد (یونیسف)، کودکان کار را خردسالانی تعریف می‌کند که فعالیت شغلی آن‌ها بر سلامت و تحصیل آن‌ها اثر منفی می‌گذارد و او را از گذراندن طبیعی دوران کودکی محروم و موجب سوءاستفاده و استثمار او توسط دیگران می‌شود. درواقع کودکان کار کودکانی هستند که به‌دلیل وجود شرایط خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی ساعاتی از شبانه‌روز را به‌کارکردن در کارخانه، کارگاه، ساختمان، خیابان و منازل به‌کارگیری می‌پردازند و بسیاری از آن‌ها کمک‌خرج خانواده، برخی دیگر نیز به‌تنهایی عهده‌دار مخارج خانواده هستند (Ray, 2002, p. 15). این امر سلامت روحی و جسمی آن‌ها را تهدید می‌کند و به‌همین علت از عمده حقوق اولیه مثل آموزش و پرورش و تغذیه، بهداشت مناسب و... دور می‌مانند و باعث افزایش امکان بزهکاری و بزه‌دیدگی

آنان در آینده خواهد شد (عباسیان آرانی و شهبازی، ۱۴۰۲، ص. ۲۳). از طرفی غالب احکام فقه امامیه بر مبنای مصلحت و مفسده وضع شده‌اند؛ لکن در پاره‌ای از موارد مصلحت موضوعیت و نمود بیشتری داشته و صیانت از آن فی‌نفسه ضروری است (جاور و منظمی، ۱۳۹۸). احکام ناظر به مسائل کودکان به دلیل ضعف ذاتی و نیاز به حمایت آنان دایرمدار رعایت غبطه و مصلحت است و بنا به اعتقاد مشهور صرف «عدم مفسده» در مواردی از قبیل حضانت و اشتغال اطفال کفایت نمی‌کند؛ لذا در صورت عدم رعایت مصلحت کودکان کار، حاکم اسلامی موظف به رسیدگی به امور چنین کودکانی شده و بایستی نقش حمایتی خود را ایفا نماید. باین حال ارزیابی رعایت مصلحت و غبطه کودکان در اشتغال کودکان در فضای مجازی در بین پژوهشگران مغفول واقع شده است.

۱-۲. کودک بلاگر

با توسعه اینترنت و فضای مجازی و ظهور سکوهاي جديد از جمله شبکه‌های اجتماعی، بلاگری که با پیدایش وبلاگ به عنوان یکی از کارهای محبوب و پُرطرفدار در اینترنت پا به عرصه فضای مجازی گذاشته بود، وارد فضایی شد که اکنون به یکی از محبوب‌ترین و پردرآمدترین شغل‌های مرتبط با فضای مجازی تبدیل شده است و هر روز به دایره فعالان این حوزه افزوده می‌شود. کودک اینفلوئنسر را شخصی کم‌سن و سال تعریف می‌کند که در رسانه‌های اجتماعی مانند Instagram و YouTube تأثیرگذار است و فالوورهای بسیاری دارد. این کودکان در زمینه‌های مختلفی مانند: ورزش، موسیقی، بازی‌های ویدئویی و... فعالیت می‌کنند. البته گروه دیگری از این کودکان نیز هستند که فعالیت خاصی ندارند و تنها با به اشتراک گذاشتن زندگی روزمره‌شان، مشهور شده‌اند. به‌طور کلی بلاگرها و اینفلوئنسرها افراد تأثیرگذار در شبکه‌های اجتماعی هستند که زندگی معمولی و روزمره خود را به شکل برخط با مخاطبانشان به اشتراک می‌گذارند. «کودک بلاگرها»، «کودک فلوئنسرها» و «کودک اینفلوئنسر»^۱ پدیده‌ای نوظهور و نوین در دنیای جدید رسانه هستند که در چند سال اخیر روند پُرشتابی را داشته

1. Kidfluencer, Child Influencer

است. مطابق پژوهش‌ها چنین کودکانی نقش مهمی در رشد ۸ میلیارد دلاری صنعت تبلیغات رسانه‌های اجتماعی داشته‌اند. موفق‌ترین بچه‌ها با ارسال محتوای حمایت‌شده و کسب درآمد از فضای تبلیغاتی در صفحات رسانه‌های اجتماعی خود تا ۲۶ میلیون دلار در سال درآمد کسب می‌کنند (Masterson, 2020)؛ بنابراین کودک بلاگرها وارد فضایی می‌شوند که «ثروت و قدرت» از طریق رسانه از آن‌ها پول درمی‌آورد و در ازای آن به این کودکان رؤیا می‌فروشد. از آنجایی که نیروی کار در تبلیغات اینفلوئنسر نسبت به بازاریابی سنتی از حفاظت بسیار کمتری برخوردار است، سازمان‌های حقوق کودک نگرانی‌های خود را در مورد این شکل جدید از تبلیغات دیجیتال که عمدتاً به کودکان به عنوان بازاریاب متکی است، ابراز کرده‌اند و تا به امروز، تقریباً هیچ گفتمانی بین تنظیم‌کننده‌ها در مورد مسئولیت برندها در تبلیغات کودکان وجود ندارد (Simone; Verdoodt & Leiser, 2019).

چنین فرزندان جزء کودکان کار در فضای مجازی تلقی می‌شوند و همین موضوع به یک معضل اجتماعی و گاهی جرم تبدیل شده است. کودک بلاگری مدل نوین استفاده و بهره‌کشی نوین و استثمار تجاری والدین از فرزندان در جامعه امروز است که در آن والدین، فرزندان خود را در مقابل دوربین قرار می‌دهند تا در صفحات مختلف رسانه‌های اجتماعی مورد توجه قرار گیرند؛ به عبارتی والدین برای دریافت مزایای پولی از فرزندان خود در شبکه‌های اجتماعی، بهره‌برداری اقتصادی و فیزیکی می‌کنند (Minnich, 2024). آنان زندگی فرزندان خود را به صورت برخط به اشتراک گذاشته و کودکان هیچ کنترلی بر آنچه که والدینشان در مورد آنان منتشر می‌کنند، ندارند (Simon, 2024). انسان‌شناسان عصر دیجیتال، این پدیده را ناشی‌گری حساب‌شده^۲ می‌نامند. از طرف دیگر برخی از نویسندگان، وبلاگ‌نویسی مادران را یک راه برای خودابرازی و خودسازی آنان دانسته و معتقدند مادران اینفلوئنسر به فرصتی بکر برای بازاریاب‌ها تبدیل شده‌اند و به عنوان یک کانال بازاریابی کم‌هزینه و مؤثر کمک‌کننده به اقتصاد خواهند بود (Jorge & et al., 2022).

۲. پیشینه پژوهش

راجرز و گرین در مقاله خود به بررسی ابعاد اخلاقی وبلاگ‌نویسی مادرانه می‌پردازند و استدلال می‌کند که بسیاری از وبلاگ‌نویسان مادر فاقد خودتنظیمی اخلاقی لازم برای حفظ حریم خصوصی افراد (به‌ویژه کودکان) هستند. این مقاله سه حوزه اصلی تلاقی اخلاق و وبلاگ‌نویسی مادرانه را بررسی می‌کند: حریم خصوصی، گفتن حقیقت / ارائه نادرست و تأثیر حمایت مالی شرکت‌ها. نویسندگان معتقدند که وبلاگ‌نویسان باید در مورد تأثیر بالقوه افشاگری‌های خود تأمل کرده و مسئولیت نوشته‌های خود را بپذیرند و با بررسی موردکاوی‌ها نشان می‌دهند که چگونه این مسائل اخلاقی می‌توانند به افراد درگیر آسیب برسانند. درنهایت پیشنهاد می‌کنند که وبلاگ‌نویسی مادرانه نیازمند توسعه یک گفتگوی اخلاقی است که در آن وبلاگ‌نویسان، خوانندگان و سایر ذی‌نفعان بتوانند به‌طور جمعی در مورد معیارهای اخلاقی این فضا بحث و تبادل نظر کنند. هدف از این گفتگو، ایجاد آگاهی بیشتر در مورد مسائل اخلاقی و ترویج شیوه‌های مسئولانه‌تر در وبلاگ‌نویسی مادرانه است (Rogers & Green, 2015). آقای و رضایا در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که «بدن و تعاملان کودک» در صفحات اینستاگرامی به مشابه عنصر نمایش، عنصر هویت‌دهنده و برندساز مادر، عرصه‌ای برای تبلیغات اموری هستند که مفهوم کودک کار اینستاگرامی را مطرح می‌کنند تا از طریق جذب فالوورهای بیشتر، خانواده‌های آن‌ها بتوانند سود بیشتری از شرکت‌های تبلیغاتی کسب کنند؛ اما استفاده از کودکان برای درآمدزایی و سودآوری به‌طورقطع پیامدهایی هم برای خود آن‌ها در سطح خرد و هم برای جامعه در سطح کلان همراه خواهد بود که از آن جمله شیوه کودک‌سازی کردن این کودکان و دوستی آن‌ها با گروه همسالان است (آقای و رضایا، ۱۳۹۸). قاسم‌زاده برکی و همکاران در مقاله خود انگیزه گرایش مادران بلاگر از کودکان را در ۸ مورد: ۱- مشکلات روانی فرد، ۲- مشکلات خانوادگی فرد، ۳- مشکلات اقتصادی فرد، ۴- مشکلات فرهنگی - اجتماعی فرد، ۵- تلاش برای کسب اعتبار اجتماعی، ۶- تلاش برای کسب موفقیت‌های اقتصادی، ۷- سرگرم شدن و لذت‌بردن فرزند از فضای مجازی، ۸- تلاش برای طرح فرزند در فضای مجازی دسته‌بندی نمود (قاسم‌زاده برکی و دیگران، ۱۳۹۹). از مطالعات به‌دست‌آمده مشخص شد تاکنون

پژوهشی به بررسی فقهی و حقوقی رفتار مادران بلاگر نپرداخته است؛ لذا پژوهش حاضر مترصد پرداختن بدان است.

۳. تحلیل حقوقی

۳-۱. مغایرت با وجوب حفظ حریم خصوصی کودکان

مفهوم حریم خصوصی، مفهومی پیچیده و گسترده‌ای است که شامل تمامی انواع افکار و رفتارهای موجود در جوامع مختلف است (Fenwick, 2007). درواقع این حق از بنیادی‌ترین حق‌های حقوق بشر است که با شخصیت انسان ارتباط مستقیم و تنگاتنگ دارد (Wang, 2011). این حق در دین اسلام به رسمیت شناخته شده است و وجدان عمومی نقض آن را توسط اشخاص حقیقی و حقوقی به نحوی که دخالت دیگران در آن باعث جریحه‌دار شدن احساسات شخص یا تحقیر وی نزد دیگران به عنوان موجود انسانی گردد (رحمدل، ۱۳۸۴)، برنمی‌تابد (نقیبی و شهریاری، ۱۴۰۱). مهم‌ترین سند قانونی مرتبط با حریم خصوصی کودک در کشور ما قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ است. در ماده ۱۹ قانون مزبور به ممنوعیت نشر اطلاعات طفل و نوجوان بزه‌دیده اشاره شده است. در ماده ۱۶ سند بین‌المللی مقاوله‌نامه جهانی حقوق دخالت در امور خصوصی و حتی مکاتبات کودک منع شده است. ماده ۱۳ مقاوله‌نامه مزبور با پذیرش حق کودک بر آزادی ابراز عقیده این حق را شامل آزادی در جستجو دریافت و رساندن اطلاعات و عقاید از هر نوع می‌داند. در ماده ۱۴ نیز به حق آزادی فکر عقیده و مذهب برای کودک اشاره شده است. در تعیین مصادیق حریم خصوصی اختلاف نظر وجود دارد؛ به عنوان نمونه می‌توان به قلمرو جسمی، جنسی، معنوی، اطلاعاتی و مکانی در حریم خصوصی اشاره نمود (نقیبی و شهریاری، ۱۴۰۱).

امروزه رایانه‌ها و فضای مجازی تجاوز و تعدی به حریم خصوصی افراد را سهل‌الوصول کرده است (فتحی و شاهمرادی، ۱۳۹۶). رشد شبکه‌های اجتماعی باعث پیچیده شدن حریم خصوصی کودکان شده و امکان افشای اطلاعات کودک از طریق ارسال اطلاعات و مقصد اطلاعات و فناوری سیستم ردیابی سکونت صورت گیرد (حمیدی، ۱۳۹۴). ازاین‌رو حریم مکانی، اطلاعاتی، معنوی و جسمی و حتی جنسی کودک با اشتراک تصاویر و فیلم‌ها توسط والدین نقض می‌شود که این نقض حریم

سرآغاز سلب امنیت از فرزند خواهد بود چراکه نوزادان و کودکان خردسال نیز از حق حریم شخصی برخوردارند (میرشکاری و دیگران، ۱۴۰۱). تصاویر، فیلم‌ها و تمامی اطلاعات آنان جزء حریم خصوصی به‌شمار می‌رود و والدین بلاگر با انتشار عکس‌های برهنه و یا نیمه‌برهنه کودکان، حق کودک نسبت به تصاویر و فیلم را نقض کرده و عدم پوشش اندام تناسلی وی منجر به نقض حریم جنسی او می‌شود. از طرفی انتشار چنین عکس‌هایی باعث برانگیختگی پدوفیل‌ها و دزدان کودک می‌شود؛ در این صورت با ردیابی فرزندان ممکن است اتفاقات ناگواری برای آنان به وجود آید؛ این در صورتی است که اسلام به تربیت جنسی و تحفظ کودک تأکید بسیار داشته و مطابق ماده ۳۴ مقاله‌نامه حقوق کودک سوءاستفاده و استثمارهای جنسی توسط کودکان ممنوع است (rc.majlis.ir).

کارشناسان حریم خصوصی هشدار می‌دهند که اطلاعات برای همیشه در اینترنت باقی می‌مانند و انتشار خصوصی‌ترین اطلاعات فرزندان بدون رضایت وی و دسترسی آسان جهانی به آن مانند: ختنه‌شدن، مشکلات شب‌ادراری، حمام رفتن، گریه اول مهر و... ممکن است فرد را دچار صدمات روحی و معنوی کرده و در آینده باعث ایجاد خشم نسبت به والدین و یا جامعه شده و به اعتمادنفس و سلامت روان وی صدمه زند (غنی‌زاده بافقی و چاجی، ۱۴۰۲)؛ ازاین‌رو حریم معنوی آنان نیز توسط والدین بلاگر به‌خطر می‌افتد. ممکن است اشکال شود که بسیاری از کودکان پس از بزرگ شدن با انتشار چنین عکس‌ها و اطلاعات مشکلی نداشته و ادامه‌دهنده راه والدین خود باشند؛ لکن باید توجه داشت نقض حریم خصوصی با انتخاب کودک نبوده و به علت صغر سن خود قادر به تصمیم‌گیری و اعمال حق خود نیستند و این کار مخالف آزادی اراده آنان است؛ چنانچه ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای، در خصوص پخش کردن عکس و فیلم خصوصی دیگران بدون رضایت آنان، مجازات مقرر نموده است. همچنین مطابق «حق فراموش شدن» در اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا، اشخاص حق درخواست حذف اطلاعات خود در اینترنت را دارند (قبولی درافشان و دیگران، ۱۳۹۷). قانون ایران در زمینه «حریم خصوصی کودکان در فضای مجازی» و «حق فراموش شدن» مسکوت بوده است؛ لذا این خلأ قانونی بایستی مورد توجه قانون‌گذاران قرار گیرد.

۲-۱. مغایرت با پدیده کودکان کار

مفاهیم «کودک کار» و «کار کودک» دو مقوله از هم جدا با دو رویکرد سلبی و ایجابی است (عباسی کلیمانی و دیگران، ۱۴۰۲). منابع فقهی و حقوقی کشور با لحاظ شروطی، کار کودک را جایز دانسته لکن کودک کار را که جنبه سلبی دارد و در تمام قوانین و مقررات و همچنین معاهدات بین‌المللی به علت عدم رعایت مصلحت و حقوق کودک منع شده، مذموم دانسته است (عباسیان آرانی و شهبازی، ۱۴۰۲). باین‌حال توجه به بُعد ایجابی کار کودک که نه‌تنها موجب ضرر کودکان و نوجوانان نیست بلکه باعث پیشرفت آن‌ها و سبب بروز و ظهور استعدادها و کمک به پیشرفت اجتماعی آن‌هاست، مغفول مانده است. کودکی که با رعایت تمام شرایط سنی و بدون آسیب به سلامت جسم و روان و ضمن رعایت مصلحت، صرفاً جهت حرفه‌آموزی و انجام فعالیت و پرورش استعداد و توانایی خود، به اشتغال و انجام فعالیتی زیر نظر والدین می‌پردازد، نه‌تنها مورد سوءاستفاده و بهره‌کشی قرار نگرفته بلکه با پرورش استعداد و مهارت، تربیت شده است و این امر به امرارمعاش او در آینده کمک شایانی خواهد کرد. طبق نظر اکثریت فقهای شیعه، کودکی که ولی او مُعسر از پرداخت نفقه به اوست یا توانایی تکسب و اشتغال دارد، به علت سلب وجوب پرداخت نفقه توسط ولی خود موظف به تکسب و درآمدزایی است. همچنین بر اساس ماده ۳۲ پیمان‌نامه حقوق کودک، کار کودک^۳، یعنی هر کاری که سبب شود سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و اخلاقی کودک به‌خطر بیفتد و کشورهای طرف مقاوله‌نامه (از جمله ایران) موظف هستند حق کودک را برای مورد حمایت قرارگرفتن در مواردی نظیر: استثمار اقتصادی انجام هرگونه کار زیان‌بار انجام هر کاری که در آموزش وی توقف ایجاد کند، انجام هر کاری که برای بهداشت جسمی، روحی، معنوی، اخلاقی و پیشرفت اجتماعی کودک مضر باشد، به رسمیت بشناسند (unicef.org).

کودکان به‌واسطه آسیب‌پذیری و به‌ویژه ضعف جسمانی و دیگر کاستی‌های خود، یکی از قشرهایی به‌شمار می‌روند که در معرض اعمال انواع خشونت قرار می‌گیرند (کرمی و دیگران، ۱۴۰۲). همان‌گونه که ذکر شد کودکان اینستاگرامی کودکان کار به

شیوه نوین محسوب می‌شوند که کارفرمای آنان سکوه‌های اجتماعی بوده و فرایند طبیعی رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی آنان در معرض مخاطره جدی است (اقلیما و دیگران، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۰). این گونه کودکان از ابتدایی‌ترین حقوق خود، از جمله حق بر سلامت جسمانی، روانی، تحصیل و آموزش، تفریح و... محروم بوده و در معرض انواع خطر روانی، اجتماعی و اخلاقی هستند؛ لذا طبق قانون کار، این فعالیت می‌تواند به روان آن‌ها آسیب وارد کند. همچنین در قانون کار تعداد ساعات مجاز کار کودکان در نظر گرفته شده است؛ اما ازجایی که اینفلوئنسر مارکتینگ یک صنعت جدید است و قوانین زیادی در ارتباط با آن وجود ندارد کودکان در چنین کاری در طی تمامی ساعات شبانه‌روزی مشغول فعالیت هستند. با وجود عدم رعایت قوانین کار توسط کودکان بلاگرها و نهی قوانین اسلامی - ایرانی از کودک کار در قانون برای سواستفاده و استثمار از چنین فرزندان مجازات تعیین نشده است.

۴. تحلیل فقهی

۴-۱. مغایرت با قاعده لاضرر

طبق قاعده لاضرر ایجاد هرگونه ضرر و مضیقه و فشار بر دیگران یا بر جامعه و محیط زیست ممنوع است و هرگونه حکم ضرری را در شرع مقدس نفی می‌کند (مصطفوی، ۱۴۲۱ق، صص. ۲۴۳-۲۴۴) براین اساس، هرگاه تصرف کسی - گرچه در ملک یا حق خود - به دیگری یا بر اجتماع اسلامی ضرر برساند یا فشار و مضیقه ایجاد کند از تصرف او جلوگیری شده، تسلطش از مال سلب می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص. ۲۸). این قاعده واردکردن ضرر توسط اعضای خانواده به یکدیگر را نیز رفع می‌کند (ثمنی و شهریاری، ۱۴۰۰). ضرر در حوزه کودکان انواع و اقسامی دارد؛ برخی از اقسام آن عبارت است از: ضرر جسمانی، امنیتی، تربیتی، هویتی، فرصت‌سوزی، اتلاف‌کردن وقت فرزندان و پایه‌گذاری سنت‌های اشتباه در اجتماع. والدین بلاگر در بسیاری از اوقات ناخواسته به کودکان خود ضررهایی را وارد می‌نمایند که بعضاً متوجه آن نیستند؛ ازجمله آنکه فرصت کودکی‌کردن را از فرزندان خود می‌گیرند و زمانی را که دوران طلایی برای تربیت فرزند است به مدلینگ عکاسی تبدیل می‌شود. این روند تربیتی عواقب جبران‌ناپذیری در شخصیت کودک خواهد

گذاشت. در بسیاری از مواقع تربیت آنان نیز دچار ضرر می‌شود؛ بنا به اعتراف روان‌شناسان تفکر انتقادی کودک تا سن ۱۲ سالگی رشد می‌نماید؛ اما والدین بلاگر با بهره‌کشی و استثمار که از فرزندان خود دارند از رشد آن خودداری می‌نمایند. کودکان با حس خودبزرگ‌بینی که شبکه‌های اجتماعی برای آن‌ها به ارمغان آورده است در آینده و زندگی مشترک توانایی از خودگذشتگی و فداکاری نخواهند داشت؛ لذا از این حیث نیز برای زندگی مشترک آینده آنان مضر خواهد بود.

یکی از حیطه‌های لاضرر، منع ضرر به امنیت روانی، جسمی، جنسی و جانی هر فرد است. انتشار و اشتراک عکس‌ها و ویدئوهای کودکان توسط والدین در فضای مجازی علاوه بر اینکه اجازه نمی‌دهد هویت کودک شکل بگیرد و جسم وی را به علت عکس‌برداری‌های زیاد در طول روز دچار مخاطره می‌کند، شخصیت و عزت‌نفسش را دچار مشکلات متعدد می‌کند و آنان را از بچگی کردن باز می‌دارد، با نقض حریم شخصی کودک و افشای اطلاعات رفت‌وآمد وی، او را در معرض افراد متجاوز، دزد، کودک ربا و سوءاستفاده پدوفیل‌ها و فناوری روز از جمله هوش مصنوعی قرار می‌دهد. کودکان گراها (پدوفیل‌ها) افرادی هستند که از نظر جنسی دچار انحراف‌اند و به کودکان گرایش جنسی دارند. این در حالی است که شبکه اجتماعی یوتیوب بخش کامنت در ویدئوهای کودکان را به دلیل حضور کودکان گراها غیرفعال کرده است (سماواتی پیروز و بیگدلی، ۱۳۹۹) که این امر بیانگر اهمیت حفظ امنیت و حریم خصوصی کودکان است. والدین بلاگر علاوه بر ضرری که به فرزندان خود می‌رسانند در جامعه برای سایر کودکان و خانواده‌ها نیز ایجاد ضرر خواهند کرد. سایر کودکان بدون سواد رسانه و علم و مهارت خاص با دیدن زندگی تجملاتی و نمایشی چنین فرزندان و مقایسه با خود دچار «حسرت‌زدگی»، «افسردگی» و «ناامیدی» شده و با دیدن زندگی مرفه و کسب جایگاه اجتماعی و شهرت آنان میل به تلاشگری و علاقه به تولید و پژوهش در آنان به شدت پایین می‌آید. یکی دیگر از ضررهای والدین بلاگر در جامعه، کاهش تمایل به فرزندآوری است. والدین بلاگر به مرور برخی امور و بدعت‌هایی مانند برگزاری نوع خاصی از تولد را رایج کرده‌اند که این بدعت‌ها به مرور توسط دیگران با تقلیدی دومینوار ادامه پیدا

کرده است. استانداردها و معیارهایی که مادران یا والدین فعال در فضای مجازی به وسیله کودکانشان تعیین می‌کنند، به استانداردها و معیارهای برخی افراد و خانواده‌های دیگر برای فعالیت در این فضا تبدیل می‌شود. از طرفی پخش تصاویری از کودکان در فضای مجازی حاوی انتقال این پیام بوده که والدینی که در این زمینه اقدام داشته‌اند، والدین خوب و موفق برای کودکان خود بوده‌اند. چنین تصاویر و پیام‌هایی سبب می‌شود تا مادران دیگر نیز خود را با این فضا مقایسه کنند و بنابراین ترغیب به خرید برخی اقلام و اجناس برای فرزندان خود شوند. نتیجه این تحریک‌سازی در بسیاری از مواقع به گسترش فرهنگ غرب و افزایش چشم و هم چشمی و تجمل‌گرایی انجامیده است که کاهش تمایل به فرزندآوری یکی از پیامدهاست.

۴-۲. مغایرت با وجوب تربیت اسلامی

تعلیم و تربیت دو مفهوم اساسی و مهم در حیات علمی و معنوی بشر است. یکی از مهم‌ترین مکاتب تربیتی، مکتب اسلام است که نسبت به سایر مکاتب دیگر در تعیین سرنوشت انسان‌ها نقش به‌سزایی دارد. شکی نیست که اسلام در امر تعلیم و تربیت اطفال اهتمام جدی داشته است در این زمینه آیات و روایات زیادی وارد شده است (انعام / آیه ۱۲۲؛ هاشمی خویی، ۱۴۰۰، ج ۲، ص. ۳۳۰؛ شهید ثانی، ۱۴۰۹، ص. ۱۰۵؛ ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۴، ص. ۱۴؛ ابن بطریق، ۱۴۰۷، ص. ۱۴۲؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص. ۶۹۷؛ دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص. ۱۳؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۳۱، ص. ۵؛ طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص. ۳۱۹؛ حسن بن علی (علیه السلام)، ۱۴۰۹، ص. ۵۹۷) و از اهداف بعثت پیامبر نیز تربیت نفوس و نیل به مکارم اخلاق بیان شده است (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷، ص. ۳۲). برخی از فقها مفهوم حضانت را ملازم مفهوم تربیت کودکان یا ولایت و سلطنت بر تربیت کودک بیان نموده‌اند (صاحب جواهر، ۱۴۰۴، ج ۳۱، ص. ۲۸۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص. ۱۰۱؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۸، ص. ۴۲۱؛ کیدری، ۱۴۱۶، ص. ۴۴۲) و اقدام‌های تربیتی را داخل تعریف حضانت دانسته‌اند؛ لذا با استناد به وجوب حضانت کودکان بر والدین، تعلیم و تربیت فرزندان نیز جزء تکالیف الزامی والدین محسوب می‌شود (اعرافی، ۱۳۹۵، ج ۲۵، ص. ۳۶). در تعریف تربیت، می‌توان

«تغییر و تحول تدریجی در گستره زمان» را عنصر جدایی ناپذیر مفهوم تربیت شمرد. براین اساس، تربیت در اصطلاح چنین تعریف می‌شود: «فرایند یاری‌رسانی به مربی برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در یکی از ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری که به واسطه عامل انسانی دیگر باهدف دستیابی وی به کمال انسانی و شکوفاسازی استعدادهای او یا بازدارندگی و اصلاح صفات‌ها و رفتارهای او صورت می‌گیرد» (اعرافی، ۱۳۹۵، ج ۲۵، ص. ۵۷). با استناد به اصل «لزوم پرورش استعدادها» گفته می‌شود که تربیت سعادت‌مندانه برای فرد و مفید به حال اجتماع، آن است که سبب گردد استعدادهای فطری و طبیعی بشر بروز و ظهور کند و شکوفان و بارور گردد که این امر موجب مسرت خاطر و نشاط کامل فرد می‌گردد، تعادل روحی او را حفظ می‌کند و او را آرام نگه می‌دارد و در نتیجه اجتماع نیز از او آسایش می‌بیند (مطهری، بی‌تا، ج ۱۹، ص. ۶۵۰).

به عبارتی تربیت یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشری است که در پرتو آن می‌توان به سعادت راه یافت و سعادت انسان نیز چیزی جز رسیدن به قرب الهی نمی‌باشد، بدین منظور تربیت اسلامی برای یک فرد مسلمان ضرورت بسیار دارد؛ زیرا بندگی خداوند متعال که اساس اسلام است تنها از طریق یک تربیت صحیح اسلامی حاصل می‌شود. درواقع کودکان امانت الهی در نزد والدین خود هستند و مراقبت، محافظت و تعلیم و تربیت آنان بایستی به بهترین نحو ممکن صورت گرفته تا به سعادت دنیا و آخرت برسند و از انحراف و گمراهی محافظت نمایند؛ لذا مسئولیت مهم والدین تربیت جدی کودکان است. در این زمینه روایات بسیاری وارد شده است (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص. ۵۹۱؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص. ۳۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص. ۱۵۰؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج ۵، ص. ۲۹؛ حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، صص. ۲۵۳-۲۵۴؛ ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص. ۶؛ شعیری، بی‌تا، ص. ۱۱۹؛ کبیر مدنی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص. ۳۶۴؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص. ۵۶۸؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص. ۳۷۱؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص. ۲۶۳). از نصوص فهمیده می‌شود که والدین قادر به تغییر فطرت توحیدی فرزند هستند و اگر در امر تعلیم و تربیت صحیح در ابتدای زندگی فرزند مبادرت ورزند طفل سعادت‌مند و اگر به تعلیم و تربیت فاسد مبادرت ورزند، فرزند شقی

می‌شود (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، صص. ۲۷۸-۲۸۲). همچنین در حدیثی از امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) ۷ سال دوم زندگی کودک بایستی تحت تربیت و آموزش قرار داده شود (مجلسی، ۱۴۱۰ق، ج ۱۰۱، ص. ۹۵؛ ابن بابویه، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص. ۱۷۶)؛ از این رو تربیت کودکان در ۱۴ سال اول زندگی هر فرد حائز اهمیت است و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیز در حدیثی غفلت تربیت و آموزش پدران را در آخرالزمان مورد نهی قرار داده است (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۵، ص. ۱۶۴).

برخی از ساحات تربیت عبارت است از: ۱- تربیت بدنی؛ ۲- تربیت عقلانی؛ ۳- تربیت اعتقادی؛ ۴- تربیت اخلاقی - عاطفی؛ ۵- تربیت عبادی؛ ۶- تربیت ارادی؛ ۷- تربیت اجتماعی؛ ۸- تربیت سیاسی؛ ۹- تربیت اقتصادی؛ ۱۰- تربیت هنری (اعرافی، ۱۳۹۵، ج ۲۵، صص. ۵۹). برخی از روش‌های تربیتی کودک عبارت است از: الگوسازی، عادت، موعظه، تشویق و قصه‌گویی به تفصیل و روش‌های مسابقه میان کودکان، همراهی با آنان، هجر و تأدیب و ضرب، به اشاره؛ عادت‌دادن کودکان به فضائل و مکارم اخلاقی (اعرافی، ۱۳۹۵، ج ۲۵، ص. ۵۹). رفتار بسیاری از والدین بلاگر با الگوهای تربیت اسلامی مغایر است؛ به عنوان نمونه عادت دادن فرزندان به حیا و عفاف یکی از روش‌های تربیتی است در حالی که دختر بچه‌های بلاگر تا سن تکلیف با انواع لباس‌های زینتی آراسته و در مقابل انظار عمومی حاضر می‌شوند. همچنین مطابق احادیث وارده عادت بر هر انسانی سلطنت دارد (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۴۰۳) عادت‌سازی به خصوص در دوران کودکی اهمیت فراوانی دارد؛ از طرفی توجه اسلام به دوران کودکی اهتمام جدی و قابل توجه است؛ زیرا کودکان سنگ‌بنای ساختن جامعه اسلامی هستند و در تاریخ اسلامی ما، جایگاه کودک مسلمان به میزان کاربرد عملی آموزه‌های اسلام پیوند خورده است؛ لذا زمان کودکی مرحله تعلیم و تربیت است و هر آنچه که والدین در این زمان آموزش می‌دهند در قلب طفل حک می‌شود و اولیاء دین همواره به تعلیم و تربیت کودکان اهمیت ویژه‌ای قائل بودند. در توصیه حضرت لقمان به فرزندش چنین آمده است: «اگر در کودکی ادب آموختی، در بزرگی سودش را می‌بری» (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص. ۱۶۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۲۶، ص. ۳۰۴)؛ لذا بر والدین لازم است که تمامی تلاش خود را در تعلیم و تربیت فرزندان خود در دوران

کودکی نمایند و از این فرصت نهایت استفاده را نمایند؛ چراکه این فرصت تکرارنشده است و احادیث متواتری از پیامبر غنیمت شمردن فرصت‌ها همواره مورد تأکید قرار گرفته است (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص. ۲۸۹؛ حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص. ۵۶۴؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص. ۵۸).

پیامدهای منفی بلاگری کودکان در زمینه تربیتی را می‌توان در سه مقوله عمده: آسیب‌های روانی و شخصیتی، آسیب‌های خانوادگی و آسیب‌های اخلاقی و فرهنگی (عسگری، ۱۳۹۸) دسته‌بندی نمود. بلوغ زودرس، استرس، اضطراب، افسردگی (Wang, 2017)، فحشا و بی‌بندوباری، عادی‌سازی هنجارشکنی، ترویج الگوهای کاذب (مارشال، ۱۳۸۸، ص. ۹۲)، اعتیاد اینترنتی (رضی‌پور، ۱۴۰۲ق، ص. ۷۵)، اثرهای مخرب بر سلامت روان (Trifiro, 2018)، مقایسه اجتماعی، رشد مصرف‌گرایی (رضی‌پور، ۱۴۰۲)، بی‌هویتی (اکبری و اکبری، ۱۳۹۵، ص. ۱۶۲)، انواع اختلال شخصیتی، تأییدطلب‌شدن، ایجاد توهم قدرت و موفقیت، عدم توانایی رویارویی با کوچک‌ترین ناکامی، کمال‌گرایی، آسیب سلامت جسمی، روانی و اجتماعی کودک، تبدیل‌شدن به شخصیتی نمایشی و خودشیفته، عدم قدرت مدیریت روابط عاطفی در آینده، عدم قدرت تعامل با دیگر افراد، عدم کشف استعدادهای درونی، عدم توانایی در تعریف کردن مفهوم و هدف زندگی، عدم ظرفیت انتقاد دیگران، سردرگمی در بزرگسالی، فقدان دانش، خودبزرگ‌بینی و حس خودبرتربندی، فقدان مهارت، ارتباطات اجتماعی درست و... در زندگی، حس ناامیدی و بی‌معنایی، ایجاد تحریکات جنسی و آموزش برخی از کلمات و یا مسائل جنسی، ظاهرینی و مصرف‌گرایی، احساس بدبینی و بی‌حسی نسبت به زندگی، کمبود اعتمادبه‌نفس، آسیب به استقلال و روابط و تعاملات کودک در آینده، اختلال جبران‌ناپذیر در مسیر رشد طبیعی کودکان، ایجاد شرایط نامناسب تربیتی شود و این موارد بعضاً منجر به مواجهه ناخواسته با محتوای مستهجن، به دام افتادن در زورگیری‌های سایبری، روی آوردن به مواد مخدر و اعتیاد و هیجانات زودگذر و روابط جنسی آزاد و ازدواج‌های ناموفق مصرف داروهای روان‌گردان، تأثیر منفی در روابط خانوادگی، افزایش وابستگی به فضای مجازی، سرقت اطلاعات، اف‌ت تحصیلی، افزایش جرائم خشن و میل به انتشار آنها در وب، تقویت حس پرخاشگری، انزواطلبی، تب‌شدن ذهن، مصرف داروهای اعصاب و... در آینده خواهد شد.

از دیگر ساحات تربیتی، تربیت اعتقادی کودکان است که در ذیل آن تربیت عبادی مطرح می‌شود. عبادت زمانی درون انسان نهادینه می‌شود که از کودکی با اعمال عبادی آشنا شود و آن‌ها را تمرین کند؛ درحالی‌که تربیت کودک برای فضای مجازی مانع از نهادینه کردن تربیت اخلاقی، اعتقادی و... می‌شود و ارزش‌های اخلاقی همچون حفظ محیط زیست، تشکیل جامعه برتر و رسیدن به هدف انسان برتر می‌شود و بسیاری از سنت‌ها و رسوم و فرهنگ سنتی و تفاوت‌های انسان‌ها و قومیت‌ها در زبان، لهجه، لباس، فرهنگ و رسوم در این مسیر از بین می‌رود. سیل عظیمی از پیام‌های تولید شده در فضای مجازی، چه از لحاظ محتوا و چه از نظر شکل و ظاهر برگرفته از فرهنگ غربی است. فرهنگی که در بسیاری از مبانی و اصول پایه و ریشه‌های خود، سنخیتی با فرهنگ ایرانی - اسلامی ندارد و در تضادی عمیق است (خطیب‌زاده و بنی‌هاشمی، ۱۴۰۳). علاوه بر این وقت بسیار فراوانی که کودکان در فضای شبکه‌های اجتماعی سپری می‌کنند، به دلیل مجهز نبودن به دانش و سواد رسانه‌ای لازم، همچنین عدم فرهنگ‌سازی صحیح در استفاده درست و مناسب از فضای مجازی و رسانه‌های نوین تأثیر شگرف آن‌ها بر روندهای جاری جامعه ملموس و مشخص است که از جمله آن‌ها می‌توان به جایگزین شدن الگوبذیری مجازی در مقابل الگوبذیری از طرف پدر و مادر و خانواده اشاره کرد (دوله و دیگران، ۱۳۹۵).

۲-۴. مغایرت با وجوب تعلیم کودک

مفهوم تعلیم، در قلمرو مفهوم تربیت است (اعرافی، ۱۳۹۵، ج ۱، ص. ۱۶۷)؛ لکن مفهوم تعلیم بر خلاف مفهوم تربیت خاص است چراکه تربیت هرآنچه را که کودک در رشد خود بدان نیاز دارد اعم از جسمی، عقلی و نفسی دربرمی‌گیرد؛ اما تعلیم به خروج از جهل به سوی علم دلالت دارد و وسیله‌ای از وسایل تربیت است؛ لذا می‌توان گفت که تعلیم یکی از مصادیق تربیت است (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، ص. ۲۶۶). دراین میان آموزه‌های فقه امامیه همواره توصیه به سوادآموزی داشته و آن را محدود به شرایط زمانی، مکانی و سنی ننموده است (مجادله / آیه ۱۱؛ منسوب به جعفر بن محمد، ۱۴۰۰ق، ص. ۱۳؛ حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۷، ص. ۲۷؛ حسینی تهرانی، ۱۴۱۸ق،

ج ۲، ص. ۲۳۴؛ جزائری، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص. ۷۳؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص. ۷۰؛ هلالی، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص. ۱۸). تاجایی که علم‌آموزی کمال دین محسوب شده و مقام کسب علم در برخی از روایات از مقام شهید و عابد بالاتر و واجب‌تر از تحصیل مال محسوب شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص. ۳۴؛ آل عصفور بحرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۱۸، ص. ۱۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص. ۱۴۸). سوادآموزی از بدو تولد شروع شده و امدی ندارد و به عنوان حقی از حقوق والدین محسوب می‌شود (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص. ۲۲۰؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص. ۳۷۲؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ق، ج ۴۴، ص. ۳۳۵). در آموزه‌های اسلامی همواره به اهمیت تعلیم در سنین پایین تأکید شده است؛ چنان‌که در روایت صراحتم آمده است: «آموختن دانش در خردسالی، همچون نقشی است که بر روی سنگ کنده شود» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص. ۳۰۶؛ سروی مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۶، ص. ۳۹۷) و در روایت دیگری عدم تعلیم در کودکی را عامل عدم پیشرفت در بزرگسالی عنوان نموده‌اند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص. ۶۴۹). مطابق اصل سی‌ام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز دولت موظف به فراهم آوردن امکانات رایگان تا پایان دوره متوسطه برای تحصیلات کودکان است. این حق در مواد ۲۸، ۲۹، ۳۲ و ۳۳ اعلامیه حقوق کودکان نیز به رسمیت شناخته شده است.

مقوله آموزش نیازمند زمان کافی برای والدین و فرزندان است. کودک بلاگر به دلیل مشغله زیاد در فضای مجازی فرصت چنین تعلیمی ندارد و علاوه‌براین آموزش‌های مداوم غیرضروری به کودکان، آموزش‌های کلام جنسی برای شیرین‌بودن و جذب مخاطب، استحمام و لزوم مرتب و آراسته بودن هر روزه چنین فرزندان و درگیری ذهنی آنان جهت انجام کارهای بامزه و شیرین برای به‌دست‌آوردن بازدیدهای بیشتر مخل تربیت و آسودگی خاطر فرزند حساب می‌شود و در آینده منجر به صدمات جدی به آنان خواهد شد؛ لذا بلاگری برای کودکان عملاً باعث می‌شود وقت مفید آنان برای بهره‌مندی از حقوق «آموزش»، «تربیت صحیح» و «حق رشد و محیط طبیعی سالم» گرفته شود (شریعتی و دیگران، ۱۴۰۰). همچنین این کودکان تأییدشدن را در اموری می‌بینند که برایشان درآمدزایی داشته باشند نه در اموری مثل درس خواندن و وقتی متوجه شوند که از اجرای خود درآمد خوبی کسب می‌کنند کمتر نیاز به درس خواندن در خود احساس

می‌کنند و زمانی که با تبلیغات ۱۵ ثانیه‌ای از محصول به درآمدهای میلیاردی می‌رسند، باعث بی‌انگیزگی آنان برای کسب علم و تحصیل می‌شود؛ چراکه تحصیل علم مستلزم زحمت زیاد، سختی و گذر از لذات و تفریحات است درحالی‌که با پرداختن به شغل بلاگری همواره در پی القای لذات زودگذر و زندگی بدون سختی بوده و با این وجود متخصصان و مهندسان از چنین افرادی برای تبلیغ کار خود استفاده می‌کنند. به‌طورکلی با گسترش بلاگری در جامعه و کسب درآمدهایی بالاتر از پزشکان و متخصصان، انگیزه تحصیل و تلاش در قشر جوان و نوجوان رخت بر بسته و باعث می‌شود که کودکان با الگوبرداری از سلبریتی‌ها و یا دیگر بلاگران به جای الگو قرار دادن شخصیت‌های برجسته و دانشمند به شخصیت نمایشی و بی‌هدف در زندگی تبدیل شوند.

۵. پیشنهادها

پیشنهادهای به دودسته عمده فرهنگی و پیشنهادها تقنینی تقسیم می‌شود.

۱-۵. پیشنهادهای فرهنگی

آگاهی‌بخشی، هدایت و نظارت والدین در کنار شناخت و آگاهی از آسیب‌های پیش روی فضای مجازی و بلاگری می‌تواند از بهترین راهکارهای فرهنگی در جهت کنترل رفتار والدین کودک بلاگرها باشد. اطلاع از شناخت دامنه خطر، نظارت مشارکتی، افزایش مهارت و سواد رسانه خانواده‌ها و فرزندان در استفاده صحیح و امن از فضای مجازی، تنظیم مقررات خانوادگی برای استفاده از اینترنت و رفتار برخط و تعهد والدین به اجرای قوانین خانوادگی و نظارت بر حسن اجرای آنها، آموزش حفاظت از اطلاعات به والدین و فرزندان، کنترل ابزارهای هدایت و فضا سازی کامل کردن فرایند نظارت از طریق اعمال محدودیت زمانی و دسترسی، پالایش محتوا، کنترل‌های کاربردی، مدیریت استفاده از اینترنت یا رایانه و تعیین محدودیت زمانی برای استفاده از آن و نظارت می‌تواند از سلامت روان کودکان در فضای مجازی محافظت نماید. برندها نیز بایستی در زمان سفارش تبلیغات، به حقوق مادی و معنوی کودکان توجه کنند؛ زیرا رعایت حقوق کودکان نیز یک مسئولیت اجتماعی بزرگ است.

۲-۵. پیشنهادهای تقنینی

در آمریکا و برخی کشورهای اروپایی، قانون حمایتی برای کودکان در سینما وجود دارد که به قانون کوگان^۶ مشهور است.^۷ این کودکان کار می‌کنند و مستحق دریافت دستمزد برای آینده خود هستند؛ اما در حال حاضر قانونی برای حمایت از منافع این کودکان در ایران وجود ندارد و والدین مسئولیت کنترل درآمد فرزندان را دارند. ابتدا بایستی وجود کودکان کار مجازی را پذیرفت و خلأ قانونی آن را با وضع سیاست‌گذاری، ضابطه و مواد قانونی مناسب رفع نمود و سپس سامانه و یا صنف برایشان مشخص کرد که بلاگرها و کنشگران فعال در فضای مجازی و اینفلوئنسرها در آن عضویت داشته باشند و فعالیت آنان مورد رصد قرار گیرد. این موضوع آن‌چنان‌که باید مورد توجه قرار نگرفته و از نظر سیاست‌گذاران و مسئولان به‌ویژه در حوزه فرهنگ مغفول مانده است؛ البته باید افزود مصوبه شورای عالی فضای مجازی در خصوص صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی مورخ ۱۴۰۰ موارد مهم و قابل توجهی ذکر شده است؛ لکن فقدان راهکارهای عملیاتی جهت پیشبرد این اهداف تاکنون مانع از اجرای این سند شده است. برخی از پیشنهادهای نویسندگان در این زمینه به شرح ذیل است:

۱- اجبار کارفرما نسبت به واریز حداقل ۱۵ درصد از درآمد کودک در یک حساب ویژه مخصوص خود کودک که تا ۱۸ سالگی، هیچ‌کس حق دسترسی به آن را نداشته باشد؛

۲- نگهداری درآمد اینفلوئنسرهای زیر ۱۶ سال تا سن ۱۶ سالگی در یک حساب بانکی ویژه؛

۳- جرم‌انگاری رفتار والدین در صورت نقض حریم خصوصی کودک؛

۴- لزوم اجازه شرکت در به‌کارگیری کودکان تأثیرگذار از شورای حل اختلاف؛

۵- در نظر گرفتن حق فراموشی و حذف اطلاعات برای کودکان از طریق

5. Coogan

۶. جکی کوگان بازیگر خردسال فیلم‌های چارلی چاپلین بود. او بعد از آنکه متوجه شد تمام درآمد دوران کودکی‌اش توسط والدینش به‌بادرفته، از آنها شکایت کرد و این بهانه‌ای برای تصویب قانون کوگان شد. این قانون در ارتباط با کودکانی است که تحت قرارداد به عنوان بازیگر، رقصدنه، کم‌دین، خواننده، مجری، سرگرم‌کننده و... فعالیت می‌کنند.

سیستم عامل های اینترنتی؛

۶- تصویب قانون کار دیجیتال برای کودکان؛ و

۷- ابطال حق اولویت حضانت والدین در صورت سوء استفاده در فضای مجازی از کودکان.

نتیجه گیری

در دنیای امروز، فضای مجازی به عنوان یک محیط جدید با فرصت ها و چالش های خاص خود ظهور کرده است. گسترش اینترنت و شبکه های اجتماعی منجر به شکل گیری پدیده های نوظهوری مانند «کودک بلاگرها» شده است. در این میان، کودکانی با تولید محتوا و به اشتراک گذاشتن زندگی روزمره خود در فضای مجازی، به عنوان «اینفلوئنسر» شناخته می شوند و نقش مهمی در صنعت تبلیغات ایفا می کنند. در واقع کودک بلاگری مدل نوین استفاده و بهره کشی نوین و استثمار تجاری والدین از فرزندان در جامعه امروز است که در آن والدین، برای دریافت مزایای پولی از فرزندان خود در شبکه های اجتماعی، بهره برداری اقتصادی و فیزیکی می کنند و فرزندان خود را در مقابل دوربین قرار می دهند تا در صفحات مختلف رسانه های اجتماعی مورد توجه قرار گیرند. آنان زندگی فرزندان خود را به صورت برخط به اشتراک گذاشته و کودکان هیچ کنترلی بر آنچه که والدینشان در مورد آنان منتشر می کنند، ندارند. اگرچه ممکن است استفاده مناسب و به جا از این فضا در برخی از موارد به رشد و شکوفایی استعدادها و تعالی شخصیت کودک بی انجامد؛ اما در جامعه کنونی معمولاً چنین اتفاقی به ندرت اتفاق می افتد و نگرانی هایی جدی در خصوص حقوق و حمایت از این کودکان وجود دارد.

از منظر فقه امامیه و حقوق ایران نمایش و اشتغال کودکان در فضای مجازی به خودی خود حرام و جرم نیست و فی نفسه اشکال ندارد؛ اما به علت وجوب رعایت مصلحت در احکام کودکان، چنانچه اشتغال و به کارگرفتن آنان در فضای مجازی برخلاف مصلحت و یا موازین شرع بوده و یا موجب ایذاء و مفسده خاصی نقض حریم خصوصی، استثمار تجاری و بروز آسیب های جسمی و روانی شود جایز نخواهد بود و موجبات مسئولیت مدنی را نیز ایجاد می کند. رفتار والدین کودکان بلاگر با گزاره های حقوقی وجوب حفظ حریم خصوصی افراد و منع از کودکان کار مغایرت

دارد. همچنین آموزه‌های اسلام همچون وجوب حفظ حریم خصوصی (اعم از حریم خصوصی جسمی، جنسی، مکانی، اطلاعاتی و...)، قاعده لاضرر (ضرر جسمانی، تربیتی، هویتی و فرصت‌سوزی و اتلاف وقت فرزندان) وجوب تربیت اسلامی اطفال و وجوب تعلیم کودکان با فعالیت‌های والدین بلاگر تضاد دارد.

احکام ناظر به مسائل کودکان به دلیل ضعف ذاتی و نیاز به حمایت آنان دایرمدار رعایت غبطه و مصلحت است و بنا به اعتقاد مشهور صرف «عدم مفسده» در مواردی از قبیل حضانت و اشتغال اطفال کفایت نمی‌کند؛ لذا در صورت عدم رعایت مصلحت کودکان کار، حکومت اسلامی بایستی نقش حمایتی خود را ایفا نماید. خلأهای قانونی در این زمینه به آسیب‌های این فضا لطمه جدی وارد می‌نماید؛ ازاین‌رو ضرورت وضع قوانین حمایتی و نظارتی آشکار می‌شود. با توجه به اهمیت صیانت از حقوق کودکان در فضای مجازی، ضروری است که با اتخاذ رویکردی جامع و هماهنگ، نسبت به رفع خلأهای قانونی، افزایش آگاهی و توانمندسازی خانواده‌ها و تدوین سیاست‌های حمایتی اقدام شود تا از ورود ضربه‌هایی به تعلیم، تربیت، حریم خصوصی و امنیت جسمانی، روانی، جسمی و جنسی کودکان جلوگیری شود. در این زمینه پیشنهادهاى نویسندگان در دو دسته فرهنگی و تقنینی ارائه شد.

کتابنامه

قرآن کریم.

مجموعه قوانین جمهوری اسلامی ایران.

آقایی، عاطفه و رضائیا، زهرا (۱۳۹۸). مطالعه مفهوم «کودکان کار اینستاگرامی» در فضای مجازی ایران. فصلنامه حقوق کودک، ۱(۳)، ۱۶۱-۱۹۰.

آل عصفور بحرانی، یوسف بن احمد بن ابراهیم (۱۴۰۵ق). الحقائق الناضره فی احکام العترة الطاهره. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن ابی جمهور، محمد بن علی (۱۴۰۵ق). عوالی اللئالی العزیزیه. قم: دار سید الشهداء للنشر.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۴۰۴ق). شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید. قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی.

- ابن ابی جمهور، محمد بن علی (۱۴۰۵ق). *عوالی اللثالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة*. قم: دار سید الشهداء للنشر.
- ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). *النهایه فی غریب الحدیث و الأثر*، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶). *الأمالی (للمصدق)*. تهران: کتابچی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۹ق). *من لا یحضره الفقیه*. ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن بطریق، یحیی بن حسن (۱۴۰۷ق). *عمده عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار*، قم: جماعه المدرسین بقم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). *تحف العقول عن آل الرسول (صلی الله علیه و آله وسلم)*. قم: جامعه مدرسین.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۵). *فقه تربیتی*. قم: مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان.
- اقلیما، مصطفی؛ حاج بابایی، حسین؛ راهب، غنچه و پرن فر، شیما (۱۳۸۷). *کودکان کارگر خیابانی و سیاست‌های اجتماعی بایسته*. *مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، (۲۵۱ و ۲۵۲)، ۱۸۸-۱۹۵.
- اکبری، ابوالقاسم و اکبری، مینا (۱۳۹۰). *آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: رشد و توسعه.
- امانی کلاریجانی، امراالله (۱۳۹۶). *فضای مجازی و واکاوی سیاست‌های پیشگیرانه در کنترل آسیب‌های اجتماعی نوپدید*. *فصلنامه علمی رهیافت پیشگیری از جرم*، (۱)، ۸۹-۱۰۶.
- انصاری شیرازی، قدرت‌الله و پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام) (۱۴۲۹ق). *موسوعه أحكام الأطفال و أدلتها*. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام).
- بروجردی، حسین (۱۳۸۶). *جامع أحادیث الشیعه (للبروجردی)*. تهران: فرهنگ سبز.
- پاک‌نهاد، سیدمحسن (۱۳۹۵). *فضای مجازی، جاذبه‌ها و آسیب‌ها*. تهران: کتاب سرا.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). *نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (صلی الله علیه و آله وسلم))*، تهران: دنیای دانش.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غرر الحکم و درر الکلم (مجموعه من کلمات و*

- حکم الإمام علی (علیه السلام). قم: دار الكتاب الإسلامی.
- ثمنی، لیلا و شهریاری، معصومه (۱۴۰۰). استناد به قواعد فقهی در آراء قضایی خانواده، پژوهشنامه فقهی حقوقی زنان و خانواده، ۴(۱۶)، ۳۴-۷۱.
- جاور، حسین و منظمی، فاطمه (۱۳۹۸). جایگاه و معیار مصلحت در اشتغال اطفال. مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۱۰(۱۹)، ۷۷-۱۰۱.
- جزائری، سیدنعمه الله (۱۴۰۸ق). کشف الأسرار فی شرح الاستبصار. قم: مؤسسه دار الكتاب.
- حراملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
- حراملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). هدایه الأئمه إلى أحكام الأئمه (علیهم السلام). مشهد: آستانه الرضویه المقدسه، مجمع البحوث الإسلامیه.
- حسن بن علی (علیه السلام) (۱۴۰۹ق). التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری (علیه السلام). قم: مدرسه الإمام المهدي (عجل الله تعالی فرجه الشریف).
- حسینی تهرانی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۸ق). ولایة الفقیه فی حکومت الاسلام. بیروت: دار الحجه البيضاء.
- حمیدی، حجت اله (۱۳۹۴). اخلاق و حفاظت از حریم خصوصی آنلاین کودکان با رضایت والدین. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۰(۳)، ۴۱-۵۶.
- حویزی، عبد علی بن جمعه (۱۴۱۵ق). تفسیر نور الثقلین. قم: اسماعیلیان.
- خطیبزاده، سمیرا و بنی هاشمی، سیدمحسن (۱۴۰۳ق). بررسی وضعیت خانواده ایرانی در فضای مجازی: مطالعه صفحات اینستاگرامی با رویکرد روابط والدین با فرزندان. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۳(۱)، ۳۲۵-۳۷۴.
- دوله، معصومه؛ اسماعیلی، رضا و امیرمظاهری، امیرمسعود (۱۳۹۵). بررسی نقش شبکه های اجتماعی مجازی در کیفیت زندگی (مورد مطالعه: کاربران ۲۰ تا ۴۹ ساله شبکه های اجتماعی مجازی در شهر تهران). فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۱۰(۳۵)، ۹۷-۱۲۰.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ق). إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی). قم: الشریف الرضی.
- رحمدل، منصور (۱۳۸۴). حق انسان بر حریم خصوصی. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۷۰.
- رضی پور، پرنیا (۱۴۰۲ق). تحلیل آسیب ها و مخاطرات رسانه اجتماعی اینستاگرام. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۲(۱)، ۱۷۳-۲۰۰.

سروری مازندرانی، محمد صالح بن احمد بن شمس (۱۳۸۲). شرح الکافی. تهران: المکتبه الاسلامیه.

سماواتی پیروز، امیر و بیگدلی، حسن (۱۳۹۹). چگونگی پاسخ‌دهی به پدوفیلی‌ها در جرایم جنسی علیه کودکان؛ مجازات یا درمان؟ فصلنامه حقوق کودک، ۲(۷)، ۱۱-۲۹.

سولر، جان (۱۳۸۱). روان‌شناسی فضای سایبر. ترجمه بهروز نوعی‌پور، ماهنامه شبکه، (۱۹).
شریعتی، مریم؛ زمانیان، معصومه و خلیلی، میلاد (۱۴۰۰). انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان، در پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی. مجله علمی حقوق و مطالعات نوین، ۲(۱)، ۱-۱۸.

شعیری، محمد بن محمد (بی‌تا). جامع الأخبار (لشعیری). نجف: مطبعه حیدریه - نجف.
شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۰۹ق). منیه المرید. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۳ق). مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.

صادقی آرانی، زهرا و نادری یگانه، سمیه (۱۴۰۲). نقش هنر در ترویج و آموزش کارآفرینی: تحلیل محتوای کیفی فیلم‌های سینمایی کودک و نوجوان ایرانی در چهار دهه اخیر (۱۴۰۰-۱۳۶۰). آموزش و مدیریت کارآفرینی، ۲(۲)، ۲۱-۴۲.

طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق). الإحتجاج علی أهل اللجاج (للمطهرسی). مشهد: نشر مرتضی.
طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق). مکارم الأخلاق. قم: الشریف الرضی.
طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق). الخلاف. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

عباسی کلیمانی، عاطفه؛ عباسیان ارانی، فاطمه و شهبازی، محمدحسین (۱۴۰۲ق). کار کودک در نظام حقوق خانواده ایران از منظر ایجابی و سلبی. فقه و حقوق خانواده، ۲۸(۷۹)، ۸۳-۱۰۸.
عباسیان آرانی، فاطمه و شهبازی، محمدحسین (۱۴۰۲ق). ابعاد کار کودک از منظر قانون و فقه. تهران: جادوی قلم.

عسگری، عشرت (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان، همایش ملی روان‌شناسی، تعلیم و تربیت و سبک زندگی.

علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۳ق). قواعد الأحكام فی معرفة الحلال و الحرام. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ق). تذکرة الفقهاء (ط - الحدیثه). قم: مؤسسه آل البيت

(علیه السلام).

غنی زاده بافقی، مریم و چاجی، فاطمه (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی حمایت از حق تصویر کودکان در فضای مجازی. پژوهش‌های حقوقی، ۲۲(۵۶)، ۲۶۳-۲۹۴.

فتحی، یونس و شاهمرادی، خیراله (۱۳۹۶). گستره و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی. مجله حقوقی دادگستری، ۸۱(۹۹)، ۲۲۹-۲۵۲.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۰۶ق). الوافی. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام).

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی. تهران: مکتبه الصدر.

قاسم زاده برکی، سارا؛ منطقی، مرتضی و محمدی، مریم (۱۳۹۹). بررسی انگیزه‌های سوء استفاده از کودکان، توسط مادران بلاگر و سلامت روانی فرزندان آنان در فضای مجازی. فصلنامه پژوهش در سلامت روان شناختی، ۱۴(۲)، ۳۴-۴۹.

قبولی درافشان، سیدمحمد هادی؛ بختیاروند، مصطفی و آقامحمدی، اکرم (۱۳۹۷). حق فراموش شدن در ترازو: نیاز ناشی از فضای مجازی یا تهدیدی برای آزادی بیان؟! پژوهش حقوق عمومی، ۱۹(۵۸)، ۱۱۳-۱۳۵.

قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق). تفسیر القمی. قم: دار الکتاب.

کرمی، موسی؛ زر نشان، شهرام و زندی، ریحانه (۱۴۰۲). کنکاشی در نسبت میان برخورداری از حق بر آموزش، کسب مهارت‌های زندگی و کاهش خشونت علیه کودکان. مجله فقه و حقوق خانواده، ۲۸(۷۸)، ۲۲۹-۲۵۶.

کبیر مدنی، سیدعلیخان بن احمد (۱۴۰۹ق). ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی (ط - الإسلامیه). تهران: دار الکتب الإسلامیه.

کیدری، محمد بن حسین (۱۴۱۶ق). إصباح الشیعه بمصباح الشریعه. قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).

لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶). عیون الحکم و المواعظ (لللیثی). قم: دار الحدیث.

مارشال، گوردون (۱۳۸۸). فرهنگ جامعه‌شناسی. ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران: نشر میزان.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). مرآه العقول فی شرح أخبار آل الرسول، تهران: دار الکتب الإسلامیه.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰ق). بحار الأنوار، بیروت: مؤسسه الطبع و النشر.

مصطفوی، سیدمحمدکاظم (۱۴۲۱ق). *مائه قاعده فقهیه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

مطهری، مرتضی (بی تا). *فقه و حقوق (مجموعه آثار)*. قم: بی نا.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۱ق). *القواعد الفقهیه (لمکارم)*. قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین (علیه السلام).

منسوب به جعفر بن محمد (علیه السلام)، امام ششم (علیه السلام) (۱۴۰۰). *مصابح الشریعه*. بیروت: اعلمی.

میرشکاری، عباس؛ حسینی، سیدمحمدامین و چاجی، فاطمه (۱۴۰۱). *حریم خصوصی کودکان اشخاص مشهور در بستر رسانه های نوین. حقوق فناوری های نوین*، ۳(۵)، ۱۰۵-۱۲۰.

نجفی (صاحب جواهر)، محمدحسن (۱۴۰۴ق). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نقیبی، سیدابوالقاسم و شهریار، معصومه (۱۴۰۱). *مفهوم، مصادیق و مستندات فقهی و حقوقی حریم خصوصی خانواده. فقه و حقوق خانواده*، ۲۷(۷۶)، ۵۹-۸۸.

نوری، حسین (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).

ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق). *تنبيه الخواطر و نزهه النواظر المعروف بمجموعه ورام*. قم: مکتبه فقیه.

هاشمی خویی، حبیب الله (۱۴۰۰). *منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه و تکمله منهاج البراعه* (نخوئی). تهران: مکتبه الإسلامیه.

هلالی، سلیم بن قیس (۱۴۰۵ق). *سلیم بن قیس الهلالی*. قم: الهادی.

- Fenwick, Helen (2007). *Civil Liberties and Human Rights (4 th Edith)*. London: Routledge- Cavendish- Taylor & Francis Group.
- Jorge, A.; Marôpo, L.; Coelho, A. M. & Novello, L. (2022). Mummy influencers and professional sharenting. *European Journal of Cultural Studies*, 25(1), 166-182.
- Masterson, Marina (2020). *When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of 'Kidfluencers'* (May 11, 2020). University of Pennsylvania Law Review, Forthcoming.
- Minnich, Mikayla (2024). That's Just Show Business: Relying on Industrial Revolution Solutions for a 'Kidfluencer' Problem (April 9, 2024). *University of Louisville Law Review*, 62(2).
- Ray, Chandra, Kaye, Mike (2002). *The international labour organization hand book for minorities and indigenous people*, p 15.

- Rogers, J. M. & Green, F. J. (2015). Mommy Blogging and Deliberative Dialogical Ethics: Being in the Ethical Moment. *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement*, 6(1). Retrieved from <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/40239>
- Simone, Celine (2024). When Parents Decide That All the World's a Stage: Expanding Publicity Rights to Protect Children Involved in Monetized Social Media Content (March 1, 2024). *Columbia Law Journal of Law and Social Problems*, (58).
- Simone, van der Hof and Verdoodt, Valerie & Leiser, Dr Mark, Child Labour and Online Protection in a World of Influencers (September 23, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3458379> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3458379>
- Trifiro, Briana (2018). *Instagram Use and It's Effect on Well-Being and Self-Esteem*. Master of Arts in Communication. Paper 4.
- Wang, H. (2011). *Protecting Privacy in China*. London: Springer.
- Wang, R.; Yang, F. & Haigh, M. M. (2017). Let me take a selfie: Exploring the psychological effects of posting and viewing selfies and groupies on social media. *Telematics and Informatics*, (34), 274-283.
- rc.majlis.ir
unicef.org

References

- Holy Quran. (In Persian)
- Aamily (the second martyr), Zain al-Din bin Ali (1413). Masalak al-Afham to the revision of Sharia al-Islam, Qom, Islamic Al-Maarif Foundation. (In Persian)
- Aarafi, Alireza (2016). Fiqh of Education, Qom, Cultural and Artistic Institute of Ishraq and Mysticism. (In Persian)
- Abbasian-Arani, Fatima; Shahbazi, Mohammad Hossein (1402). Dimensions of Child Labor from the Perspective of Law and Jurisprudence, Tehran: Jadow al-Qalam Publications. (In Persian)
- Abbasi-Kulimani, Atefe; Abbasian-Arani, Fatima; Shahbazi, Mohammad Hossein (1402). Child Labor in the Iranian Family Law System from a Positive and Negative Perspective, *Jurisprudence and Family Law*, 28(79), 83-108. (In Persian)
- Aghaei Atefe, Rezanah Zahra (2018). Studying the concept of "Instagram working children" in Iran's virtual space. *Children's Rights Quarterly*, 1(3), 161-190. (In Persian)
- Ahsayee, Ibn Abi Jamhur, Muhammad bin Ali (1405). *Awali al-Laali al-Azizia*, Qom, Dar Sayyid al-Shuhada Publications. (In Persian)
- Akbari, Abolqasem; Akbari, Mina (2011). *Social Pathology*, Tehran, Roshd and Tose Publications. (In Persian)
- Al-Arousi Al-Huwaizi, Abd Ali bin Juma (1415). Interpretation of Noor Al-Thaqalayn, Qom, Ismailian. (In Persian)
- Allamah Hilli, Hassan ibn Yusuf ibn Mutahhar Asadi (1413). Rules of

- Judgments in the Knowledge of Halal and Haram, Qom, Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Association. (In Persian)
- Allamah Hilli, Hassan ibn Yusuf ibn Mutahhar Asadi (1414). Memoirs of the Jurisprudents (I - Modern), Qom, Aal al-Bayt Institute (AS). (In Persian)
- Amani Kalarijani, Amrallah (1396). Cyberspace and the Analysis of Preventive Policies in Controlling Emerging Social Harms, Quarterly Journal of Crime Prevention Approach, (1), 89-106. (In Persian)
- Ameli (Martyr), Zayn al-Din ibn Ali (1409). Muniyat al-Mureed, Qom, Islamic Media Institute. (In Persian)
- Ansari Shirazi, Qudratullah and Researchers of the Fiqh Center of the Pure Imams (AS) (1429). Encyclopedia of Children's Rulings and Their Evidences, Qom, Fiqh Center of the Pure Imams (AS). (In Persian)
- Aqlima, Mustafa; Hajj Babaei, Hossein; Rahab, Ghoncheh; Parnfar, Shaima (2008). Children of Street Workers and Necessary Social Policies, Journal of Political and Economic Information, (251and252), 188-195. (In Persian)
- Asgari, Eshrat (2019). Pathology of Cyberspace in the Education of Children and Adolescents, National Conference on Psychology, Education and Lifestyle. (In Persian)
- Attributed to Jafar ibn Muhammad, the sixth Imam (1400). Misbah al-Shari'ah, Beirut, A'lami. (In Persian)
- Bahrani, Al-Asfour, Yusuf bin Ahmad bin Ibrahim (1405).. Al-Hadaek Al-Nadera in the Rulings of the Pure Family, Qom, Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Association. (In Persian)
- Borujerdi, Aqa Hussain (1386). Jame'e Hadith al-Shi'a (for Borujerdi), Tehran, Farhang Sabz Publications. (In Persian)
- Daylami, Hassan bin Mohammad (1412). Guidance of the Hearts to the Right (for Daylami), Qom, Al-Sharif Al-Radhi. (In Persian)
- Doleh, Masoumeh; Esmaili, Reza; Amir Mazaheri, Amir Masoud (2016). Investigating the Role of Virtual Social Networks in Quality of Life (Case Study: 20-49 Year-Old Users of Virtual Social Networks in Tehran), Quarterly Journal of Social Sciences, Islamic Azad University, Shushtar Branch, 10(35), 97-120. (In Persian)
- Fathi, Yunus; Shahmoradi, Khairallah (2017). The Scope and Territory of Privacy in Cyberspace, Justice Legal Journal, 81(99), 229-252. (In Persian)
- Fayz Kashani, Mohammad bin Shah Mortada (1997). Tafsir al-Safi, Tehran, Maktaba al-Sadr. (In Persian)
- Fayz Kashani, Mohammad Mohsen ibn Shah Mortada (1996). Al-Wafi, Isfahan, Imam Ali (AS) Library. (In Persian)
- Fenwick, Helen (2007). Civil Liberties and Human Rights (4 th Edith). London: Routledge- Cavendish- Taylor & Francis Group.
- Ghanizadeh Bafghi, Maryam; Chaji, Fatemeh (2019). A Comparative Study of the Protection of Children's Image Rights in Cyberspace, Legal Studies, 22(56), 263-294. (In Persian)
- Hamidi, Hojjat Allah (2014). Ethics and protection of children's online privacy with parental consent. Ethics in Science and Technology, 10(3), 41-56. (In Persian)
- Har Aamili, Muhammad bin Hassan (1409). Al-Al-Bayt Institute, Al-Bayt

- (A.S.). (In Persian)
- Har Aamili, Muhammad bin Hassan (1414). Guidance of the Ummah to the rulings of the Imams, peace be upon them, Mashhad, Astana Al-Razaviya Al-Maqadasa, Islamic Research Council. (In Persian)
- Hashemi Khoi, Mirza Habibullah (1400). Minhaj al-Bara'a in the description of Nahj al-Balagha and the supplement of Minhaj al-Bara'a (Khoi), Tehran, Islamic School. (In Persian)
- Hassan bin Ali, peace be upon him, the 11th Imam (1409). Interpretation attributed to Imam Hassan al-Askari (peace be upon him), Qom, Imam Mahdi School, may God hasten his return. (In Persian)
- Helali, Salim bin Qays (1405). Salim bin Qais al-Hilali, Qom, al-Hadi. (In Persian)
- Hosseini Tehrani, Seyyed Mohammad Hussein (1418). The Jurisprudence of the Islamic Government, Beirut, Dar al-Hujja al-Bayda. (In Persian)
- Ibn Abi al-Hadid, Abd al-Hamid bin Hibatullah (1404). Commentary on Nahj al-Balaghah by Ibn Abi al-Hadid, Qom, Ayatollah al-Marashi al-Najafi's school. (In Persian)
- Ibn Abi Jumur, Muhammad bin Zain al-Din (1405). Awali Al-Leali al-Aziziya in Al-Ahadith al-Diniya, Qom, Dar Sayyed al-Shahada Publishing House. (In Persian)
- Ibn Athir Jazri, Mubarak bin Muhammad (1367). The End of Gharib al-Hadith and Athar, Qom, Ismailian Press Institute. (In Persian)
- Ibn Babouyeh Qommi, Sadouq, Muhammad bin Ali - translator: Ghafari, Ali Akbar and Muhammad, (1409). Man La Yahdara al-Faqih - Translation, Tehran, Sadouq Publishing House. (In Persian)
- Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali (1362). Al-Khasal, Qom, Modaresin community. (In Persian)
- Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali (1376). Amali (Lal Sadouq), Tehran, Katabchi. (In Persian)
- Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali (1413). Man La Yahdara al-Faqih, Qom, Islamic publishing office affiliated with the teachers' community of the seminary of Qom. (In Persian)
- Ibn Batreeq, Yahya Ibn Hasan (1407). Imam of the eyes of Sahah Al-Akhbar in the Manaqib of Imam Al-Abrar, Qom, Jamaat al-Madrasin Baqom, Al-Nashar al-Islami Foundation. (In Persian)
- Ibn Shuba Harani, Hasan bin Ali (1404). Tohf al-Aqool from the family of the Prophet, may God bless him and his family, Qom, Madrasin community. (In Persian)
- Isfahani (2nd Council), Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi (1410). Bihar al-Anwar, Beirut, Al-Tabb and Al-Nashar Foundation. (In Persian)
- Isfahani (Second Majlis), Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi (1404). Mirror of the Minds in the Explanation of the Stories of the Prophets, Tehran, Dar al-Kuttub al-Islamiyya. (In Persian)
- Javar, Hossein and Nezamemi, Fatima (2019). The Position and Criteria of Expediency in Child Employment. Contemporary Comparative Law Studies, 10(19), 77-101. (In Persian)
- Jazayari, Seyyed Neamatullah (1408). Discovering Al-Asrar in Sharh al-

- Istbasar, Qom, Dar al-Kitab Foundation. (In Persian)
- Jorge, A., Marôpo, L., Coelho, A. M., & Novello, L. (2022). Mummy influencers and professional sharenting. *European Journal of Cultural Studies*, 25(1), 166-182. <https://doi.org/10.1177/13675494211004593>. (In Persian)
- Jorge, A.; Marôpo, L.; Coelho, A. M. & Novello, L. (2022). Mummy influencers and professional sharenting. *European Journal of Cultural Studies*, 25(1), 166-182.
- Kabir Madani, Seyed Ali Khan bin Ahmad (1409). *Riyad al-Salkin in the description of Seyed al-Sajdin newspaper*, Qom, Islamic Publications Office. (In Persian)
- Kalini, Abu Jafar, Muhammad bin Yaqoob (1407). *Al-Kafi (I - Islamic)*, Tehran, Islamic Bookstore. (In Persian)
- Karami, Musa; Zarnashan, Shahram; Zandi, Reyhaneh (1402). An investigation into the relationship between the right to education, acquiring life skills and reducing violence against children, *Journal of Fiqh and Family Law*, 28(78), 229-256. (In Persian)
- Khatibzadeh, Samira; Bani Hashemi, Seyyed Mohsen (1403). Investigating the Status of the Iranian Family in Cyberspace: A Study of Instagram Pages with an Approach to Parent-Child Relationships. *Socio-Cultural Strategy*, 13(1), 325-374. (In Persian)
- Kidri, Qutbuddin, Muhammad bin Hossein (1416). *Ishbah al-Shi'a*, Imam Sadiq (a.s.) Institute, Qom. (In Persian)
- Laithi Wasiti, Ali bin Muhammad (1997). *Eyes of Judgment and Sermons (Laithi)*, Qom, Dar al-Hadith. (In Persian)
- Makarem Shirazi, Nasser (19989). *Al-Qa'ida'e Fiqhiya (Lamakram)*, Qom, Imam Amir al-Mu'minin (AS) School. (In Persian)
- Marshall, Gordon (2009). *Dictionary of Sociology*, translated by Humaira Moshirzadeh, Tehran, Mizan Publishing House. (In Persian)
- Masterson, Marina (2020). When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of 'Kidfluencers' (May 11, 2020). *University of Pennsylvania Law Review*, Forthcoming.
- Mazandarani Sarwa, Mohammad Saleh bin Ahmad bin Shams (2003). *Explanation of Al-Kafi*, Tehran, Al-Muktabate Al-Islamiyya. (In Persian)
- Minnich, Mikayla (2024). That's Just Show Business: Relying on Industrial Revolution Solutions for a 'Kidfluencer' Problem (April 9, 2024). *University of Louisville Law Review*, 62(2).
- Mirshakari, Abbas; Hosseini, Sayyid Muhammad Amin; Chaji, Fatima (1401). The privacy of children of famous people in the context of new media, *Laws of new technologies*, 3(5), 105-120. (In Persian)
- Mostafawi, Seyyed Muhammad Kazem (1998). *Ma'at Qa'ida'e Fiqhiya*, Qom, Islamic Publications Office affiliated with the Society of Teachers of the Qom Seminary. (In Persian)
- Motahari, Shahid, Morteza (Bita), *Fiqh and Law (Collection of Works)*, Qom, Bina. (In Persian)
- Najafi (Saheb al-Jawahar), Muhammad Hassan (1404). *The jewel of Kalam in the description of the laws of Islam*, Beirut: Dar Ihiya Al-Turath Al-Arabi.

- Naqeeb, Sayyid abul-Qasim; Shahriari, Masoumeh (1401). The concept, examples and jurisprudential and legal documents of family privacy, Jurisprudence and Family Law, 27(76), 59-88. (In Persian)
- Nouri, Muhaddis, Mirza Hussein (1408). Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Mas'il, Beirut, Aal al-Bayt (AS) Foundation. (In Persian)
- Pak-Nohad, Seyyed Mohsen (2016). Cyberspace, Attraction and Harm, Tehran, Ketab Sara Publications. (In Persian)
- Payandeh, Abul Qasim (2003). Nahj al-Fasaha (Collection of Short Words of the Prophet (PBUH)), Tehran, Dunyae Danesh. (In Persian)
- Qabooli Darafshan, Seyyed Mohammad Hadi; Bakhtiarvand, Mustafa; Agha Mohammadi, Akram (2018). The Right to be Forgotten in the Balance: A Need from Cyberspace or a Threat to Freedom of Expression!?, Public Law Research, 19(58), 113-135. (In Persian)
- Qasemzadeh Baraki, Sara; Motegi, Morteza; Mohammadi, Maryam (2019). A Study of the Motives of Child Abuse by Blogger Mothers and the Mental Health of Their Children in Cyberspace, Quarterly Journal of Psychological Health Research, 14(2), 34-49. (In Persian)
- Qomi, Ali ibn Ibrahim (1404). Tafsir al-Qomi, Qom, Dar al-Kitab. (In Persian)
- Rahmaddel, Dr. Mansour (2005). Human Right to Privacy. Journal of the Faculty of Law and Political Sciences, (70). (In Persian)
- Ray, Chandra, Kaye, Mike (2002). The international labour organization hand book for minorities and indigenous people, p 15.
- Razipour, Parnia (1402). Analysis of the Harms and Risks of Instagram Social Media. Socio-Cultural Strategy, 12(1), 173-200. (In Persian)
- Rogers, J. M. & Green, F. J. (2015). Mommy Blogging and Deliberative Dialogical Ethics: Being in the Ethical Moment. Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement, 6(1). Retrieved from <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/40239>
- Sadeghi Arani, Zahra; Naderi Yeganeh, Somayeh (1402). The role of art in promoting and educating entrepreneurship: Qualitative content analysis of Iranian children's and adolescents' films in the last four decades (1360-1400). Entrepreneurship Education and Management, 2(2), 21-42. (In Persian)
- Samani, Leila; Shahriari, Masoumeh (1400). Citing Jurisprudential Rules in Family Judicial Opinions, Jurisprudential Research Journal on Women and Family Law, 4(16), 34-71. (In Persian)
- Samawati Pirouz Amir, Bigdali Hassan (2019). How to Respond to Pedophiles in Sexual Crimes Against Children: Punishment or Treatment?, Child Rights Quarterly, 2(7), 11-29. (In Persian)
- Shairi, Mohammad bin Mohammad (Bita). Jame'e-e-Akhbar (for Shairi), Najaf, Heydarya Press - Najaf. (In Persian)
- Shariati, Maryam; Zamanian, Masoumeh; Khalili, Milad (1400). Publishing children's images in cyberspace and its impact on their pre-pubescent personality development, in the light of Iranian law and international regulations, Scientific Journal of Law and Modern Studies, 2(1), 1-18. (In Persian)
- Simone, Celine (2024). When Parents Decide That All the World's a Stage: Expanding Publicity Rights to Protect Children Involved in Monetized Social

- Media Content (March 1, 2024). Columbia Law Journal of Law and Social Problems, (58).
- Simone, van der Hof and Verdoodt, Valerie & Leiser, Dr Mark, Child Labour and Online Protection in a World of Influencers (September 23, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3458379> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3458379>
- Simone, van der Hof and Verdoodt, Valerie and Leiser, Dr Mark, Child Labour and Online Protection in a World of Influencers (September 23, 2019). (In Persian)
- Soler, John (2002). Psychology of Cyberspace, translated by Behrouz Noipour, Network Monthly, (19). (In Persian)
- Tabarsi, Ahmad bin Ali (1403). Al-Hitjaj Ali Ahl al-Jajj (Lal-Tabarsi), Mashhad, Morteza Publishing House. (In Persian)
- Tabarsi, Hassan bin Fadl (1412). Makarem al-Akhlaq, Qom, Al-Sharif al-Radi. (In Persian)
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad (1410). Gharr al-Hakam wa Darr al-Kalm (Collection of Words and Rulings of Imam Ali (PBUH)), Qom, Dar al-Kitab al-Islami. (In Persian)
- The collection of laws of the Islamic Republic of Iran. (In Persian)
- Tousi, Abu Jafar, Muhammad bin Hassan (1407). Al-Khalaf, Qom, Islamic publishing office affiliated with the community of teachers of the seminary of Qom. (In Persian)
- Trifiro, Briana (2018). Instagram Use and It's Effect on Well-Being and Self-Esteem. Master of Arts in Communication. Paper 4.
- Wang, H. (2011). Protecting Privacy in China. London: Springer.
- Wang, R.; Yang, F. & Haigh, M. M. (2017). Let me take a selfie: Exploring the psychological effects of posting and viewing selfies and groupies on social media. Telematics and Informatics, (34), 274-283.
- Waram ibn Abi Firas, Masoud ibn Issa (1410). Tanbiyeh al-Khwatar and Nozha al-Nawadir, known by the group of Varram, Qom, Faqeeh School. (In Persian)
- rc.majlis.ir
unicef.org